

HENRYK ZIMON SVD

ODNOWA I RUCHY REFORMISTYCZNE
BUDDYZMU W SRI LANCE
I W KRAJACH AZJI POŁUDNIOWO-WSCHODNIEJ
(BIRMA, TAJLANDIA, KAMBODŻA, LAOS)

Buddyzm jako filozofia i religia jest nie tyle ściśle sprecyzowanym systemem doktrynalnym, ile raczej drogą prowadzącą do wyzwolenia człowieka z cierpienia i umożliwiającą mu osiągnięcie zbawienia. Założony w królestwie Bagadhy (płn.-wsch. Indie) przez Siddharthę Gautamę (566-486 przed Chr.)¹ buddyzm jako religia uniwersalna i misyjna apelował do wszystkich ludzi odrzucając podziały społeczne, polityczne i rasowe. W czasie swej długiej, bo trwającej 25 wieków, historii rozprzestrzenił się on w ponad 30 krajach azjatyckich, wywierając decydujący wpływ na ich historię, życie społeczno-polityczne, kulturę i filozofię.

Oprócz buddyzmu pierwotnego, najbardziej zbliżonego do rzeczywistości Buddy, w rozwoju historycznym buddyzmu możemy wyróżnić następujące kierunki: hinajaną, mahajaną i wadźrajanę (tantryzm). „Jana” w języku palijskim i sanskrycie oznacza „sposób, metodę lub środki, dzięki którym można osiągnąć oświecenie”². Nazwa hinajana (mały wóz) oznacza drogę ekskluzywną, czyli metodę mniejszą przeznaczoną jedynie dla mnichów. Zwolennicy mahajany (wielki wóz) — wielkiej drogi, czyli metody przyjmującej możliwość osiągnięcia zbawienia przez wszystkich ludzi, nazwali naukę starszych (theras³) pogardliwie hinajaną, podkreślając w ten sposób fakt, iż zbawienie jest osiągalne jedynie dla mnichów. Nazwa ta, bardzo rozpowszechniona w literaturze zachodniej, ze względu na swe pejoratywne znaczenie jest przez współczesnych buddystów odrzucana, a kierunek ten określa się jako buddyzm therawady (tzn. buddyzm „starszych”) albo jako buddyzm śrawaków (tzn. buddyzm „słuchaczy”)⁴.

¹ E. Lamotte. *Histoire du bouddhisme indien. Dès origines à l'ère Saka*. Ed. 2. Louvain 1967 (1 wyd. 1958) s. 16 n.

² R. A. Gard [ed.]. *Buddhism*. London—New York 1961 s. 27 n.

³ W tekście używane są terminy w języku palijskim.

⁴ Por. Gard, jw. s. 28; E. Braunner-Traud [Hrsg.]. *Die fünf grossen Weltreligionen*. Freiburg i. B. 1974 s. 48 n.; Secretariatus pro non Christianis. Tow-

Przedmiotem naszych rozważań jest współczesna sytuacja i odnowa buddyzmu therawady na Cejlonie (Sri Lanka) i w krajach Azji Południowo-Wschodniej, tj. Birmie, Syjamie (Tajlandii), Kambodży i Laosie⁵. Mimo bowiem współczesnych przemian gospodarczych, polityczno-społecznych i ideologicznych buddyzm jest tam nadal atrakcyjny dla większości Azjatów spoza kręgu kultury i religii islamu. Przeżywa on odnowę objawiającą się powstawaniem nowych ruchów reformistycznych, uświadomieniem jedności wszystkich kierunków i szkół buddyjskich, prowadzącym do powstania buddyjskiego ruchu ekumenicznego, oraz rozwojem działalności misyjnej w Ameryce Północnej i Europie.

I. RYS HISTORYCZNY THERAWADY

Kierunek hinajanistyczny przedstawia późniejszą fazę rozwojową buddyzmu, identyfikowaną niesłusznie przez buddologów tzw. szkoły angielsko-niemieckiej (Rhys Davids, E. Hardy, H. Oldenberg, R. Pischel, M. Winternitz) z buddyzmem pierwotnym, którego doktrynę z powodu braku wystarczających źródeł możemy jedynie hipotetycznie zrekonstruować. Doktrynę therawady, będącej jedną ze szkół hinajanistycznych, da się opisać i analizować na podstawie bogatych materiałów źródłowych⁶.

Kierunek hinajanistyczny dzielił się w przeszłości na ok. 18 szkół, z których ważniejsze były: Sthawirawada, Mahasanghika, Therawada, Sarwastiwada, Sautrantika, Wajbhaszika⁷. Do naszych czasów zachowała się jedynie szkoła therawadinów (nauka starszych mnichów) na Cejlonie i w krajach Azji Płd.-Wsch. Podstawowym dokumentem do poznania szkoły therawady jest kanon palijski, tzw. Tipitaka („trzy kosze, zbiory”),

ards the Meeting with Buddhism. Vol. 1. Roma 1970 s. 34; H. Dumoulin. *The-ravada—Buddhismus in Ceylon, Südostasien und Indien*. W: *Buddhismus der Gegenwart*. Freiburg i. B. 1970 s. 35 przyp. 1.

⁵ Mahajana znana jest szczególnie w Chinach, Wietnamie, Korei i Japonii, a wadźrajana w Tybecie i Mongolii. O historycznym rozwoju mahajany i wadźrajany w tych krajach zob. H. Zimoń. *Działalność misyjna buddyzmu na przestrzeni wieków*. „Zeszyty Misjologiczne” T. 2. Cz. 2.

⁶ C. Regamey. *Der Buddhismus Indiens*. W: F. König [Hrsg.]. *Christus und die Religionen der Erde. Handbuch der Religionsgeschichte*. Bd. 3. Wien—Freiburg 1961 s. 264-266; S. Schayer. *Buddyzm indyjski*. W: W. Jabłoński [i in.]. *Religie Wschodu*. Warszawa 1938 s. 214 n.

⁷ E. J. Thomas. *The History of Buddhist Thought*. Ed. 2. London 1963 (1 wyd. 1933) s. 288-292; A. Bareau. *Der indische Buddhismus*. W: A. Bareau, W. Schubring, Chr. von Fürer-Haimendorf. *Die Religionen Indiens. III Buddhismus — Jinismus — Primitivvölker*. Stuttgart 1964 s. 69-75; Gard, jw. s. 29-31.

składający się z Winajapitaki („kosz dyscypliny zakonnej” — przepisy dotyczące życia i dyscypliny klasztornej), Suttapitaki („kosz kazań i przypowieści” — pouczenia Buddy) i Abhidhammapitaki („kosz metafizyki” — scholastyczne definicje i komentarze do Suttapitaki). Według tradycji cejlońskiej (syngaleskiej) kanon palijski therawadinów został spisany za panowania króla Wattagamaniego (I w. przed Chr.)⁸.

Początki buddyzmu na Cejlonie sięgają panowania władcy z dynastii Maurjów — Asioki (272-231), o czym mówi jeden z jego edyktów⁹. Misja buddyzmu na Cejlonie jest potwierdzona przez kroniki syngaleskie Dipawansa i Mahawansa, według których Moggaliputtatissa po trzecim soborze buddyjskim w Pataliputrze w 250 r. przed Chr., któremu sam przewodniczył, wysłał mnicha Mahinę (w sanskrycie: Mahendra), syna lub młodszego brata cesarza Asioki, z czterema innymi mnichami na Cejlon. Król cejloński Dewanampija Tissa przyjął wówczas wraz z poddanymi religię buddyjską¹⁰.

Wpływy cywilizacji indyjskiej i religii buddyjskiej sięgają w Azji Południowo-Wschodniej co najmniej początków naszej ery. O ile na Półwyspie Indochińskim (Birma, Syjam, Kambodża, Laos) w I tysiącleciu po Chr. istniały różne formy buddyzmu (hinajana, mahajana i wadžra-jana), zmieszane często z hinduizmem i rodzimymi wierzeniami, to z początkiem II tysiąclecia (XI-XIV w.) religią panującą stała się therawada. Stan ten przetrwał do naszych czasów. Jedynie w Wietnamie znana jest mahajana, która przedostała się tam razem z wpływami cywilizacji chińskiej.

Początki buddyzmu w Birmie nie są znane. Legendarna tradycja rodzima (analogiczna do cejlońskiej) przyjmuje, że Birmę odwiedził sam Budda. Kronika syngaleska Dipawansa stwierdza, że cesarz Asioka wysłał dwóch misjonarzy (Sona i Uttara) do kraju Suwarnabhumi, identyfikowanego z południową Birmą. Według tradycji birmańskiej znawca i komentator kanonu palijskiego Buddhaghosa, z pochodzenia Birmańczyk, w V w. n.e. powrócił z Cejlonu do kraju, propagując hinajanę w birmańskim mieście Thaton. Pierwsze historyczne wzmianki o buddyzmie na tych terenach pochodzą z V w. Na podstawie palijskich inskrypcji wiemy, że Prome i Thaton w południowej Birmie były w tym czasie ośrodkami kultury buddyjskiej odłamu hinajany. Ślady mahajany w po-

⁸ A. L. Basham. *Indie od początków dziejów do podboju muzułmańskiego*. Warszawa 1973 s. 321; Lamotte, jw. s. 386.

⁹ Edykty Asioki są to specjalne inskrypcje wykute na skałach i blokach kamiennych, znajdujące się w różnych miejscach na terenie całych Indii. Obecnie znamy 36 takich edyktów w języku magadhi, tj. oficjalnym języku kancelarii cesarskiej w Pataliputrze stolicy imperium (Lamotte, jw. s. 245, 789).

¹⁰ Tamże s. 321-323, 710; Basham, jw. s. 83 n.; Bureau, jw. s. 72.

staci posągów, przedstawiających bodhisattwów, stwierdzamy w Paganie (VII w.). W VIII i IX w. do Birmy przedostaje się z Bengalii wadzrająca. Około 1057 r. Anawrata (Anorata, Anirudda, 1044-1077), władca królestwa Paganu popierający czynnie hinajaną, podbiwszy Thaton (Pegu) sprawił, że zapanowała ona w całej zjednoczonej Birmie. Tradycja mówi, że powodem najazdu miała być chęć uzyskania przez króla egzemplarza kanonu palijskiego. Uprowadził on do Paganu dawniejszego władcę Thatonu — Manuha — wraz ze świętymi księgami i mnichami. W XIX w. w Birmie do rozwoju buddyzmu przyczynił się król Mindon-min (1853-1878), który zwołał do Mandalaj piąty sobór buddyjski (1868-1871). Sobór ten ustalił autentyczny tekst Tipitaki ¹¹.

O Syjamie tradycja mówi, że Budda miał tam nauczać osobiście, a nawet umrzeć w tamtejszej miejscowości Praten. Źródła archeologiczne i epigraficzne wskazują, że początki buddyzmu tajlandzkiego pokrywają się czasowo z rozwojem buddyzmu w Birmie. W Tajlandii istniała hinajana szkół therawadinów i mulasarwastiwadinów obok mahajany. Wpływy królestwa Khmerów z Kambodży (X w. po Chr.) wprowadziły do Tajlandii mahajaną zmieszaną z siwaizmem. W XII-XIII w. Tajlandia dostała się pod panowanie Tajów przybyłych z południowych Chin, którzy przyjąwszy hinajaną rozprzestrzenili ją w całym kraju. Therawada była i jest obecnie religią państwową.

W Kambodży wpływy kultury indyjskiej sięgają początków ery chrześcijańskiej. Fragmentaryczne źródła chińskie mówią o stosunkach między powstałym na tych terenach państwem Funan a Chinami (kroniki dynastii Tsin świadczą np. o wysłaniu po r. 265 po Chr. kilku poselstw przez królów państwa Funan na dwór cesarzy chińskich ¹²). Z inskrypcji

¹¹ O historii buddyzmu w Birmie i innych krajach Azji Południowo-Wschodniej por. m. in. Bureau, jw. s. 191-197; E. Zürcher. *Buddhism. Its Origin and Spread in Words, Maps and Pictures*. London 1962 s. 70-72; H. von Glasenapp. *Brahma und Buddha. Die Religionen Indiens in ihrer geschichtlichen Entwicklung*. Berlin 1926 s. 262-269; tenże. *Die fünf grossen Religionen*. Düsseldorf—Köln 1951 s. 104-112; tenże. *Die Religionen Indiens*. Stuttgart 1943 s. 284-291; E. Eliot. *Hinduism and Buddhism. An Historical Sketch*. Ed. 4. Vol. 3. London 1962 (1 wyd. 1921) s. 46-187; M. O. Sale. *Buddhismus. Lehre und Geschichte*. Olten—Freiburg 1962 s. 121-127; E. Słuszkiewicz. *Budda i jego nauka*. Warszawa 1965 s. 234-241; W. Kotański. *Buddyzm*. W: J. Keller [i in.]. *Zarys dziejów religii*. Warszawa 1968 s. 698-703; D. Seckel. *Kunst des Buddhismus. Werden, Wanderung und Wandlung*. Baden-Baden 1964 s. 39-52; A. B. Griswold. *Burma*. W: A. B. Griswold, C. Kim, P. H. Pott. *Burma, Korea, Tibet*. London 1964 s. 13-60; *Buddhismus der Gegenwart* s. 39-57, 66-71, 107-112; H. Bechert. *Buddhismus, Staat und Gesellschaft in den Ländern des Theravada-Buddhismus*. Bd. 1: *Allgemeines und Ceylon*. Bd. 2: *Birma, Kambodscha, Laos, Thailand*. Frankfurt—Wiesbaden 1966-1967 (passim).

¹² Eliot, jw. s. 104.

sanskryckich wynika, że do Kambodży najpierw dotarła hinajana szkoły sarwastiwinów, a pierwsze dowody jej istnienia tamże pochodzą z III w., zaś okres rozkwitu przypada na V-VI w.¹³ Jednakże już od V w. znajdujemy na tym terenie mahajanę, która w wiekach od VIII do XIII zajmuje w Kambodży pozycję dominującą. Silny wpływ cywilizacji indyjskiej był przyczyną pojawienia się synkretyzmu buddyjsko-hinduistycznego, wyrażającego się między innymi w kulcie bodhisattwy Lokeśwary, powstałego z połączenia kultów: buddyjskiego bodhisattwy Awolokiteśwary i hinduistycznego boga Siwy. Dowodem synkretycznego kultu mahajany i siwaizmu są również wspaniałe zabytki sakralne Angkoru, stolicy państwa Khmerów od 802 do 1432 r., jak słynna świątynia Angkor Wat, zbudowana za panowania króla Surjawarmana II (1113-1150) oraz świątynia Bajon z początku XIII w. w zespole Angkor Thom, odbudowanym po zniszczeniu w 1177 r. jako nowa stolica przez króla Dżajawarmana VII (1181-1218)¹⁴. Mniej więcej na okres jego panowania przypada odnalezienie pierwszych śladów buddyzmu hinajanistycznego. Podróżnik chiński Czu Ta-kuan, który odwiedził Angkor w 1296 r., potwierdza istnienie tam dosyć silnej wspólnoty mnichów szkoły therawadinów. Według pierwszej, odnalezionej w Kambodży, inskrypcji w języku palijskim w 1309 r. szkoła ta cieszyła się względami królów khmerskich¹⁵. Inwazja plemienia Tajów z Tajlandii w XIV w. przyczyniła się do dalszego rozpowszechnienia therawady, która do obecnych czasów była w Kambodży religią panującą¹⁶.

Zupełnie nie znane są początki buddyzmu w Laosie, później natomiast przeszedł on podobne koleje jak w Kambodży. Rozpowszechnienie hinajany szkoły therawadinów w XIII-XIV w. łączy się tu z inwazją Tajów. Therawada po dziś dzień zachowuje w Laosie pozycję religii państwowej.

II. GENEZA I CHARAKTERYSTYKA

RUCHÓW REFORMISTYCZNYCH THERAWADY W WIEKU XX

Kraje Azji wchodzą obecnie w nową epokę nie tylko w sensie polityczno-społecznym i naukowo-technicznym, lecz również w sensie religijnym¹⁷. Podobnie jak chrześcijaństwo w Europie i Ameryce, tak i bud-

¹³ Bureau, jw. s. 193.

¹⁴ Seckel, jw. s. 47, 49; Zürcher, jw. s. 71, 93; *Wielka Encyklopedia Powszechna* PWN. T. 1. Warszawa 1962 s. 267.

¹⁵ Bureau, jw. s. 193; Eliot, jw. s. 125 n.

¹⁶ Eliot, jw. s. 128; von Glasenapp. *Brahma und Buddha* s. 266.

¹⁷ H. Küng. *Christenheit als Minderheit*. Einsiedeln 1966 s. 12.

dyzm na kontynencie azjatyckim rozpoczyna konfrontację z głębokimi przemianami gospodarczymi i ideologicznymi. Uprzemysłowienie, urbanizacja i technicyzacja życia pociągają za sobą przeobrażenia w dziedzinie religijnej. Jednak wbrew modernizacji życia niosącej tendencji europeizacji czy amerykańskiej, zadziwiający jest dynamizm, z jakim rozwija się w świecie współczesnym buddyzm. Jako czynnik symbolizujący i integrujący narodową świadomość ludów azjatyckich, odegrał on znaczną rolę w osiągnięciu przez nie niepodległości i odgrywa nadal ważną rolę w odnowie społecznej i politycznej państw Azji Południowo-Wschodniej¹⁸. Tradycje narodowe, kulturalne i religijne tych krajów są najściślej związane z buddyzmem therawady. Przy braku nadrzędnej organizacji międzynarodowej i wiążącego autorytetu religijnego zrozumiałym jest fakt, że therawada w każdym z tych państw wykazuje specyficznym narodowy charakter i swoistą dynamikę rozwoju. Ortodoksyjność therawady wyraża się w uznaniu kanonu palijskiego i innych pism palijskich, w pielęgnowaniu życia zakonnego (sangha) i uznaniu syngaleskiej ordynacji pochodzącej ze starego klasztoru cejlońskiego Mahawihary¹⁹.

Od momentu reformy przeprowadzonej w XII w. przez króla Parakramu Bahu (1164-1197) datuje się silny wpływ Cejlonu na rozwój i ekspansję therawady w całej Azji Płd.-Wsch. Pod koniec XV w. wyznaczenie syngaleskie zdecydowanie dominuje na tym obszarze²⁰. Tę pozycję zachowuje Cejlon w odnowie i ruchach reformistycznych buddyzmu współczesnego, dzieląc ją jednak w XIX i XX w. z Birma i Syjmem.

Początki odnowy therawady sięgają połowy XIX w. Została ona, zdaniem wielu autorów, wywołana wpływami cywilizacji zachodniej²¹. Z wyjątkiem Syjmu bowiem wszystkie kraje therawady znajdowały się w XIX i XX w. w zależności politycznej od Anglii (Cejlon, Birma) lub Francji (Kambodża, Laos). Dawna świetność rozwoju sztuki i literatury buddyjskiej, jak również działalność misyjna i ruchy odnowy buddyzmu były wspomnieniami przeszłości. Od XVI do połowy XIX w. buddyzm w tych krajach znajdował się w stanie stagnacji, który jednak okazał się tylko etapem przejściowym w długiej historii rozwoju tej religii. O uśpionej jego żywotności świadczy fakt, że był on w stanie podjąć i przyswoić impulsy odnowy, spowodowane kontaktem z kulturą zachodnią i odmiennym systemem społeczno-politycznym, rozwijając je w pełni pod koniec XIX w. i nadając im specyficznym azjatycki i buddyjski cha-

¹⁸ J. M. Kitagawa, F. Reynolds. *Theravada-Buddhismus im zwanzigsten Jahrhundert*. W: *Buddhismus der Gegenwart* s. 41 n., 47; Bureau, jw. s. 196.

¹⁹ Kitagawa, Reynolds, jw. s. 42.

²⁰ Tamże s. 43.

²¹ H. Dumoulin. *Einleitende Vorbemerkung zum Theravada-Buddhismus in Ceylon, Südostasien und Indien*. W: *Buddhismus der Gegenwart* s. 37 n. z przyp. 5.

rakter. W krajach politycznie zależnych buddyzm złączył się z narodowym ruchem oporu w walce z europeizacją i wpływami społeczno-politycznymi państw kolonialnych. Natomiast w krajach politycznie niezależnych, jak np. w Syjamie, pokojowa konfrontacja z zachodnią kulturą dostarczyła mu wiele impulsów na polu naukowym, artystycznym i społecznym²².

Charakteryzując ogólnie tendencje ruchów reformistycznych therawady w XIX i XX w. w Azji Płd.-Wsch., możemy wyróżnić następujące dziedziny oddziaływania:

- 1° Wychowanie i szkolnictwo
- 2° Działalność społeczna i charytatywna
- 3° Działalność misyjna w krajach therawady oraz w Europie i Ameryce Płn.
- 4° Ruch ekumeniczny.

1° W dziedzinie wychowania i szkolnictwa zasługi buddyjskich wspólnot zakonnych (sangha) są ogromne. Klasztory buddyjskie były nie tylko ośrodkami kultury i sztuki, ale przede wszystkim oświaty. Przed epoką kolonialną szkoły podstawowe i wyższe prawie wyłącznie znajdowały się w rękach mnichów. Młodzież otrzymywała wykształcenie religijne w formie wykładów katechizmowych. Prócz tego każdy dorastający młodzieniec w celu przygotowania do życia dojrzałego ćwiczył się w ascezie i medytacji pod kierunkiem mnicha, w czasie krótkiego, kilkumiesięcznego nowicjatu. W niektórych krajach therawady (np. w Birmie, Cejlonie i Syjamie) jeszcze dzisiaj spotykamy się z tą praktyką²³.

Współczesne przemiany doprowadziły do poważnego kryzysu tradycyjnego szkolnictwa. Pod wpływem działalności rządów kolonialnych i misji chrześcijańskiej buddyści zaczęli reorganizować i modernizować system szkolnictwa i wychowania. Od 1946 r. pięć uniwersytetów buddyjskich otrzymało prawa państwowe: dwa z nich znajdują się na Cejlonie (Vidjalankara i Vidjodaja), dwa w Syjamie (Mahamakuta i Mahaczulalongkorn), a jeden w Kambodży. Tradycyjne studia tekstów palijskich uzupełniono tam studium nowoczesnych przedmiotów świeckich. Celem wykształcenia uniwersyteckiego jest przygotowanie studentów dla dobra społeczeństwa do korzystania z dorobku naukowego buddyzmu w zmienionych aktualnie warunkach. W 1954 r. został założony w Rangunie Instytut Wyższych Studiów Buddyjskich. O ile na terenie Syjamu, Kam-

²² Tamże s. 38.

²³ E. Benz. *Asiatische Jugend zwischen Christentum, Buddhismus und Kommunismus*. W: A. Rosenberg [Hrsg.]. *Christentum und Buddhismus. Verwandtes und Unterscheidendes*. München—Planegg 1959 s. 112-114; Bureau, jw. s. 196; H. Bechert. *Einige Fragen der Religionssoziologie und Struktur des südasiatischen Buddhismus*. „Internationales Jahrbuch für Religionssoziologie” 4:1968 s. 288.

bodży i Laosu mnisi pracują w szkolnictwie państwowym, to w Birmie i na Cejlonie mnisi, jak też i duchowni innych wyznań, nie są dopuszczeni do wykładania w szkołach państwowych²⁴.

2° W dziedzinie działalności społecznej i charytatywnej obserwujemy w państwach buddyjskich coraz większe zaangażowanie świeckich. Ożywienie religijne ludzi świeckich jest zresztą cechą charakterystyczną współczesnych ruchów reformistycznych w religiach świata. I tak już w latach dwudziestych naszego stulecia Tajlandczycy z inicjatywy grupy dhammajutinów zaczęli interesować się księgami świętymi i studiami religijnymi. Podobne zainteresowania dają się zauważyć w Birmie, Kambodży i Cejlonie²⁵.

Na wzór organizacji zachodnich powstały specjalne stowarzyszenia ludzi świeckich. Pod koniec XIX w. założono na Cejlonie Young Men's Buddhist Association (YMBA) — Buddyjskie Stowarzyszenie Młodzieży Męskiej, które przyjęło się później w Indiach i Birmie. Następnie powstały Young Buddhist Associations — Stowarzyszenie Młodych Buddyistów — w Japonii, Stanach Zjednoczonych, Syjamie, Korei i innych krajach buddyjskich. Te i inne grupy zaangażowane są w pracy społecznej, prowadzą szpitale i sierocińce. Młodzi ludzie biorą czynny udział w pracach na rzecz społeczeństwa, pomagają w szkolnictwie i pracy wychowawczej²⁶. To zaangażowanie społeczne ma swe podstawy teoretyczne, gdyż niektórzy buddyści przedstawiają Buddę jako wielkiego reformatora społecznego. Podkreślają oni zasadę braterskiej miłości (metta), zobowiązującej buddystów do służby dla dobra człowieka i społeczeństwa²⁷.

Poza tym szeroką działalność społeczną i charytatywną, a ostatnio również polityczną rozwijają mnisi, mimo iż w łonie sanghy istnieją różnice zdań co do celowości politycznego zaangażowania mnichów²⁸. Jednakże wspólnoty zakonne starają się dostosować do współczesnych przemian i czynnie biorą udział w życiu społecznym, politycznym i kulturalnym krajów Azji Płd.-Wsch.

3° Symptomem odnowy buddyzmu jest uświadomienie sobie posłannictwa uniwersalnego i wynikająca z tego wzmożona działalność misyjna, zarówno wśród rodzimej ludności wyznającej religie plemienne, jak — i przede wszystkim — w Ameryce i Europie. Birmańscy buddyści rozpo-

²⁴ Benz, jw. s. 114-118; Kitagawa, Reynolds, jw. s. 52 n.

²⁵ Szczególnie aktywne są ośrodki medytacyjne w Birmie. W r. 1962 znajdowało się tam przeszło 200 takich ośrodków — Kitagawa, Reynolds, jw. s. 53 n.; Bechert. *Einige Fragen der Religionssoziologie* s. 285.

²⁶ Gard, jw. s. 226-233.

²⁷ Kitagawa, Reynolds, jw. s. 45.

²⁸ Bureau, s. 196 n.; por. również Bechert. *Einige Fragen der Religionssoziologie* s. 283-285.

częli zorganizowaną akcję misyjną wśród rodzimej ludności zamieszkującej tereny górskie w 1946 r. Podobne tendencje spotykamy również w Syjamie, słabiej natomiast przedstawia się ten ruch w Kambodży i Laocie ²⁹.

Działalność misyjna na Zachodzie nie jest zinstytucjonalizowana i zorganizowana na wzór chrześcijański, buddyzm działa tu nie tyle przez „misjonarzy”, ile raczej przez środki społecznego przekazu jak czasopisma, książki, radio, telewizję. Poza tym w różnych krajach europejskich, a zwłaszcza w USA powstały towarzystwa buddyjskie oraz placówki misyjne reprezentowane przez różne kierunki i szkoły buddyjskie. Można stwierdzić ogólnie, że w Ameryce Płn. silniejszy wpływ wywiera buddyzm odłamu mahajany (przede wszystkim zen buddyzm), zaś na kontynencie europejskim hinajana szkoły therawady ³⁰.

4° Następną cechą charakterystyczną odnowy i ruchów reformistycznych jest coraz szersze uświadomienie sobie jedności wszystkich kierunków i szkół buddyjskich. Wyznawcy therawady, mahajany i wadźra-jany zaczynają studiować tradycje innych kierunków buddyzmu jako wspólną spuściznę duchową, pielgrzymują odwiedzając inne kraje buddyjskie, spotykają się coraz częściej na wspólnych konferencjach międzynarodowych ³¹.

Największym wydarzeniem okresu powojennego dla buddyzmu therawady było zwołanie w stolicy Birmy Rangunie szóstego wielkiego soboru powszechnego (1954-1956). Okazją do tego spotkania była 2500. rocznica śmierci Buddy ³². Sobór, w którym uczestniczyli przedstawiciele wszystkich krajów therawady, miał na celu ustalenie tekstów kanonicznych, modernizację buddyjskiego systemu szkolnictwa, powiększenie zaangażowania społecznego oraz działalności misyjnej ³³.

O zorganizowanym ruchu ekumenicznym w buddyzmie świadczy istnienie międzynarodowego stowarzyszenia, tzw. Światowej Federacji

²⁹ Zob. Kitagawa, Reynolds, jw. s. 55 i przyp. 33.

³⁰ Benz. *Die Wiederauferweckung des Buddhismus* W: R. Italiaander (Hrsg.). *Die Gefährdung der Religionen. Ein Symposium der Weltreligionen*. Kassel 1966 s. 257 n. O współczesnej działalności buddyzmu w Ameryce Płn. i Europie zob. Zimoń; jw.; por. również E. Benz. *Hinduistische und buddhistische Missionszentren in Indien, Ceylon, Burma und Japan*. „Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte” 1958 s. 347-363 (odtąd ZRGG); M. Ladner. *Buddhistische Mission in Europa*. ZRGG 1958 s. 317-333.

³¹ Gard, jw. s. 26.

³² Zgodnie z tradycją hinajanistyczną Budda osiągnął nirwanę w 544 r. przed Chr.; według obliczeń buddologów Budda zmarł ok. 480 r. przed Chr.; według E. Lamotte'a w 486 r. przed Chr.

³³ Na ceremonii otwarcia byli również obecni przedstawiciele mahajany, którzy zebrali się w Rangunie w 1954 r. z okazji zwołania Trzeciej Światowej Konferencji Buddystów.

Buddystów (World Fellowship of Buddhists, WFB), założonej w 1952 r. w Tokio podczas Drugiej Światowej Konferencji Buddystów. Organizacja ta posiada pismo „The International Buddhist News Forum”, wydawane w Rangunie od 1961 r., a następnie od stycznia 1964 r. w Bangkoku (Syjam). Od r. 1950 regularnie co 2 lub 3 lata odbywają się światowe konferencje buddystów. Pierwsza z nich odbyła się w Kandy (Cejlon), gromadząc delegatów z 30 krajów, m. in. z USA, Wielkiej Brytanii, RFN, Francji, Austrii. Po raz pierwszy spotkali się wówczas buddyści therawady i mahajany. Następne konferencje światowe odbyły się w Tokio (1952), Rangunie (Birma, 1954), Katmandu (Nepal, 1956), Bangkoku (Syjam, 1958), Pnom Penh (Kambodża, 1961), Sarnath (Indie, 1964). Te ważne spotkania prowadzą do twórczej konfrontacji w zakresie doktryny i praktycznych doświadczeń z całego świata³⁴.

3. ODNOWA THERAWADY W SRI LANCE W XX WIEKU

Wśród krajów therawady Ceylon zajmuje pozycję dominującą zarówno ze względu na długą historię therawady, jak i na współczesne zaangażowanie w odnowie i aktywną działalność ruchów reformistycznych. Odnowa, która rozpoczęła się prawie 100 lat temu, łączyła się ściśle z walką o wyzwolenie narodowe. W czasie panowania Portugalczyków, Holendrów i Brytyjczyków (od 1505 do 1948 r.) buddyzm utracił uprzywilejowaną pozycję, którą cieszył się za panowania królów syngaleskich. Buddyjskie ruchy reformistyczne zrodzone w walce narodowo-politycznej zmierzały na pierwszym miejscu do przywrócenia religii utraconej pozycji w społeczeństwie. Logicznym skutkiem znalezienia się ich w orbicie kolonializmu było antychrześcijańskie nastawienie tych ruchów³⁵.

Odnowę therawady zapoczątkował amerykański generał Henry Steele Olcott, który po przybyciu w 1880 r. na Ceylon został buddystą. Razem z Rosjanką Heleną Pietrowną Bławatską założył on w 1880 r. Buddyjskie Towarzystwo Teozoficzne, mające głównie na celu zakładanie szkół buddyjskich na Cejlonie. W tym czasie istniało w tym kraju ponad 800 szkół

---

³⁴ Kitagawa, Reynolds, jw. s. 55 n.; Benz *Hinduistische und buddhistische Missionszentren* s. 347-349.

³⁵ A. Fernando. *Buddhismus im heutigen Ceylon*. W: *Buddhismus der Gegenwart* s. 63; por. również Dumoulin. *Einleitende Vorbemerkung zum Theravada-Buddhismus* s. 38.

prowadzonych przez wyznania chrześcijańskie. Po 17 latach pracy Towarzystwa było już 47 szkół buddyjskich na Cejlonie, a w 1940 r. aż 427³⁶.

Znanym reformatorem cejlońskim był Dawid Hewawitarane (1864-1944; imię zakonne: Angarika Dharmapala, tj. „niebiański przywódca nauki”). W 1891 r. założył on Towarzystwo Mahabodhi (Mahabodhi Society), którego pierwotnym celem było odrestaurowanie świątyni w Bodh-Gaja (Indie), tj. w miejscu oświecenia Buddy. Zaczął też wydawać tygodnik „Sinhala Bauddhaya” („Buddysta Syngaleski”, 1891). W tym samym roku odbyła się pierwsza międzynarodowa konferencja buddystów w Bodh-Gaja, na której zebrali się po raz pierwszy buddyści z Chin, Japonii, Cejlonu i Birmy. W maju 1892 r. zaczęto wydawać popularne czasopismo „The Mahabodhi and the United Buddhist World”³⁷.

W 1898 r. w Kolombo zostało założone Buddyjskie Stowarzyszenie Młodzieży Męskiej (Colombo Young Men's Buddhist Association), a w 1918 r. Wszechcejloński Kongres Buddystów (All Ceylon Buddhist Congress). Były to organizacje świeckich buddystów, zaangażowanych bardziej w realizowaniu programu polityczno-społecznego niż w odnowie religijnej. Trzeba jednak powiedzieć na ich korzyść, że nie zapomnieli zupełnie o sprawach religijnych, starając się o podniesienie poziomu wychowania i nauczania religijnego dzieci oraz wydając nowe edycje ksiąg świętych w języku palijskim i syngaleskim. Profesor Malalasekara, rektor uniwersytetu państwowego w Peradenija w pobliżu Kandy, podjął współcześnie inicjatywę wydania encyklopedii buddyjskiej.

Rząd cejloński spełnił żądania ruchów reformistycznych skierowane przeciwko wpływowi chrześcijaństwa: w 1960 r. szkoły prywatne będące w rękach chrześcijańskich zostały przejęte przez państwo, w 1964 r. zabroniono siostrom zakonnym pracy w szpitalach. W 1966 r. została zniesiona niedziela jako dzień świąteczny, w zamian za co wprowadzono buddyjski dzień świąteczny, tzw. „poja”, obchodzony 4-krotnie w miesiącu zgodnym z kalendarzem księżycowym. Cejlon jest zresztą jedynym krajem w Azji posiadającym regularny dzień świąteczny. Poza tym jest jedynym krajem therawady, który po uzyskaniu niepodległości nie uznał buddyzmu jako religii państwowej. Panuje tam rozdział między państwem a kościołem buddyjskim. Fakt ten świadczy o wyraźnym rozdzwieku istniejącym między wykształconą inteligencją świecką a bardziej konserwatywną elitą i hierarchią buddyjską³⁸.

³⁶ Fernando, jw. s. 64.

³⁷ Benz. *Die Wiederauferweckung des Buddhismus* s. 246-248; A. M. Fiske. *Buddhistische Bewegungen in Indien*. W: *Buddhismus der Gegenwart* s. 72-75.

³⁸ Fernando, jw. s. 58, 64 n.; *International Encyclopedia of the Social Sciences*. Vol. 2 s. 183.

Mówiąc o współczesnym buddyzmie cejlońskim nie możemy zapomnieć o dwóch jego zasadniczych formach, znanych również w innych krajach therawady: buddyzmie popularnym, ludowym, z licznymi elementami szamanistycznymi i animistycznymi, i buddyzmie ortodoksyjnym, w którym decydującą rolę odgrywają wspólnoty zakonne³⁹.

4. WSPÓŁCZESNE RUCHY REFORMISTYCZNE THERAWADY W BIRMIE I TAJLANDII

Z krajów Azji Płd.-Wsch. omówimy sytuację therawady i współczesne ruchy reformistyczne w Birmie i Tajlandii, gdyż w porównaniu z nimi odnowa therawady w Kambodży i Laosie nie wydaje się tak daleko posunięta. Niepewność polityczna i działania wojenne zahamowały tam z pewnością rozwój i działalność religijną buddyzmu.

Therawada w Birmie cieszyła się opieką króla i była religią państwową aż do chwili włączenia tego kraju w 1885 r. przez Anglików do Indii Brytyjskich. Dokonali oni wówczas rozdziału między państwem a kościołem. Reakcją na ucisk i politykę kolonialną Brytyjczyków była odnowa therawady i polityczne zaangażowanie buddyjskich ruchów reformistycznych w walce o wyzwolenie narodowe. W walce tej ważną rolę odegrali buddyjscy mnisi, którzy w latach dwudziestych obecnego stulecia rozpoczęli agitację polityczną przeciw rządowi kolonialnemu⁴⁰. Po uzyskaniu niepodległości w 1947 r. therawada przeżywała wielki rozkwit. Znaczenie polityczne sanghy doszło do szczytu za panowania buddyjskiego prezydenta U Nu, zwolennika buddyjskiego socjalizmu. Jego rząd popierał religijną i społeczną działalność buddyzmu. Dowodem tego była organizacja i zwołanie szóstego soboru therawady w Rangunie (1954—1956). Wybitni przedstawiciele rządu pełnili ważne funkcje w międzynarodowych organizacjach buddyjskich: U Chan Htoon, wysoki urzędnik w Ministerstwie Sprawiedliwości, był jednym z prezydentów Światowej Federacji Buddystów. W 1961 r. buddyzm został uznany za religię państwową. Błędne funkcjonowanie gospodarki oraz liczne problemy społeczne były powodem przewrotu politycznego w lutym 1962 r., po którym na czele rządu wojskowego stanął generał Ne Win. Buddyzm przestał być religią państwową, zerwane zostały kontakty ze Światową Federacją Buddystów, a jej siedziba główna przeniesiona z Ranguny do Bangkoku, stolicy Tajlandii. Polityczna działalność mnichów została znacznie ograniczona⁴¹.

³⁹ Por. T. Ling. *Sinhalese Buddhism in Recent Anthropological Writing: Some Implications*. „Religion” 1:1971 s. 49-59; Bechert. *Einige Fragen der Religionssoziologie* s. 266-275, 287; J. Masson. *La religion populaire dans le canon bouddhique pali*. Louvain 1942.

⁴⁰ Zob. Kitagawa, Reynolds, jw. s. 47 z przyp. 11 oraz s. 50.

⁴¹ Tamże s. 50 n.

W Birnie powstały liczne centra medytacyjne, posługujące się tzw. „nową birmańską metodą medytacyjną” Metoda ta znana jest również w innych krajach therawady, a nawet na Zachodzie ⁴².

Odnowa buddyzmu w Syjamie (Tajlandii) rozpoczęła się w połowie XIX w. Książę Mongkut będąc mnichem zapoczątkował reformę zakonu buddyjskiego: podkreślał konieczność studiowania tradycji i pism kanonicznych, wprowadził pierwotną dyscyplinę zakonną, przeprowadził reformy liturgiczne (kazania w języku ojczystym) i ożywił religijną pracę wychowawczą. Razem ze swoimi zwolennikami w łonie zakonu buddyjskiego założył odrębną grupę dhammajutinów, skupiającą, w porównaniu z grupą mahanikajów, nieliczną liczbę mnichów. Mongkut opuścił zakon, aby królować w kraju jako Rama IV (1851-1868). Jego syn, książę Wadżiranana, dokonał ostatecznego rozdziału obu odłamów. Według tajlandzkiej statystyki w 1968 r. istniały 23 082 klasztory i 166 459 mnichów należących do mahanikajów oraz 1023 klasztory i 8807 mnichów należących do dhammajutinów ⁴³.

W przeciwieństwie do innych państw Azji Płd.-Wsch., zależnych politycznie od Anglii lub Francji, Tajlandia zachowała formalną niepodległość, zagwarantowaną układem angielsko-francuskim z 1896 r., choć utraciła szereg prowincji na rzecz Francji i Anglii. Po bezkrwawym przewrocie politycznym w 1932 r. kraj został przekształcony w monarchię konstytucyjną. Od tego czasu z niewielkimi przerwami rządy w Tajlandii sprawują na zmianę władze cywilne i junty wojskowe. W październiku 1973 r. zostały obalone rządy generała Thanon Kittikaczorna (1963-1973). Król Bhumibol Aduljadel (Rama IX) powierzył tekę premiera i misję utworzenia rządu cywilnego profesorowi Sanya Dharmasakti ⁴⁴.

Władza państwowa w Tajlandii złączona jest tradycyjnymi więzami z buddyzmem. Religia buddyjska i monarchia są głównymi symbolami tradycji narodowej. Każdy władca spełnia automatycznie funkcje głowy kościoła. Nosi on tytuł „obrońca nauki buddyjskiej”

Współczesna reforma buddyzmu w Tajlandii sprowadza się do trzech zasadniczych zagadnień:

---

⁴² O birmańskiej metodzie medytacyjnej informują: *Nyanaponika Thera. Sati-patthana. The Heart of Buddhist Meditation. A Handbook of Mental Training Based on the Buddha's Way of Mindfulness*. Ed. 2. London 1969 (1 wyd. 1962) s. 85-107; H. Dumoulin. *Oestliche Meditation und christliche Mystik*. Freiburg—München 1966 s. 209-216.

⁴³ Kitagawa, Reynolds, jw. s. 45 n.; Dumoulin. *Einleitende Vorbemerkung zum Theravada-Buddhismus* s. 39 n. przyp. 9.

⁴⁴ *Wielka Encyklopedia Powszechna PWN*. T. 11. Warszawa 1968 s. 146 n.; „Kontynenty” 1974 nr 7 s. 38.

- 1° Szkolnictwa wyższego
- 2° Kształcenia mnichów i akcentowania ich zaangażowania społecznego
- 3° Odnowy reformistycznej kierowanej przez mnicha Buddhadasy⁴⁵.

1° Uczelnia Mahaczulalongkorn, założona w 1890 r. przez króla Czula-langkorna (Rama V), syna i następcę wspomnianego króla Mongkuta, będąca ośrodkiem wyższego kształcenia mnichów, została w 1947 r. podniesiona do rangi uniwersytetu otrzymując oficjalną nazwę „Mahaczulalongkorn Radżawidjalaja” Jako główne centrum wyższych studiów buddyjskich stara się ona usilnie o reorganizację i modernizację programu nauczania⁴⁶.

2° Phra Kitthiwuttho założył w Wat Mahadhatu tzw. Fundację Abhidhamma, mającą na celu kształcenie i przygotowanie mnichów do pracy społecznej i gospodarczej w środowisku wiejskim.

3° Mnich Buddhadasa, opat klasztoru Wat Mahadhatu w Czaiji (południowa Tajlandia), założył w latach sześćdziesiątych naszego stulecia w pobliżu Czaiji pięknie położone w lesie centrum religijne, na które składają się domki dla ok. 40 mnichów-pustelników i dwa główne budynki — muzeum wraz z biblioteką oraz tzw. „teatr duchowy” Ściany wewnętrzne tego „teatru” zdobią liczne obrazy ilustrujące tradycje therawady i mahajany oraz innych religii. Natomiast na ścianach zewnętrznych znajdują się reprodukcje płaskorzeźb wczesnoindyjskiej sztuki buddyjskiej z Sanci, Barhut i Amarawati. Za pomocą tych dzieł sztuki i innych środków audiowizualnych Buddhadasa stara się przekazać współczesnemu człowiekowi istotne elementy religii buddyjskiej, a mianowicie fakt uwięzienia człowieka w świecie sansary, będący źródłem jego cierpienia, oraz cel ostateczny buddyzmu, określaney najczęściej jako suñña, czyli pustka, próżnia, przedstawiony symbolicznie w foyer „teatru” w formie dużego białego koła. W ujęciu Buddhadasy suñña nie jest pojęciem negatywnym, ale wyraża realny, pozytywny stan, tzn. zbawienie, do którego prowadzi religia buddyjska swych wyznawców⁴⁷. Mnisi żyjący w tym centrum utrzymują się z pracy rękodzielniczej i artystycznej. Buddhadasa głosi często prelekcje w uniwersytetach państwowych i innych ośrodkach kraju. Uważany jest za wybitnego intelektualistę i reformatora buddyzmu tajlandzkiego. Do jego zwolenników należy mnich Paññananda i Khun Sunja Dhammasakti, wiceprzewodniczący Światowej Federacji Buddystów i prezes Tajlandzkiego Stowarzyszenia Buddyjskiego.

⁴⁵ Por. przede wszystkim opracowanie D. K. Swearer. *Neueste Entwicklungen im thailändischen Buddhismus*. W: *Buddhismus der Gegenwart* s. 66-71.

⁴⁶ Benz. *Asiatische Jugend* s. 117.

⁴⁷ Swearer, jw. s. 69 n.

Naszkieowany rozwój therawady w Tajlandii pozwala stwierdzić, że w przyszłości Tajlandia może stać się ważnym centrum odnowy buddyzmu therawady, promieniującym intelektualną siłą, społecznym zaangażowaniem i duchem ekumenicznym na inne kraje Azji Płd.-Wsch.⁴⁸

ERNEUERUNG UND DIE REFORMBEWEGUNGEN DES BUDDHISMUS
IN SRI LANKA UND IN DEN LÄNDERN SÜDOSTASIENS
(BURMA, THAILAND, KAMBODSCHA, LAOS)

Inhaltsangabe

Der Theravada-Buddhismus, d.h. der Buddhismus der „Aelteren“ (in der westlichen Literatur oft als Hinayana bezeichnet) ist heutzutage in Ceylon (Sri Lanka) und in den Ländern Südostasiens wie Burma, Thailand, Kambodscha und Laos anzutreffen. Trotz der gegenwärtigen wirtschaftlichen, politischen, sozialen und ideologischen Umwälzungen ist der Buddhismus in Asien als ein philosophisch-religiöses System weiterhin aktuell und für die Asiaten attraktiv. Von der Mitte des 19. Jahrhunderts an erlebt er eine geistige Erneuerung, die sich in den entstandenen Reformbewegungen vor allem in Ceylon, Burma und Thailand äussert.

Die folgenden Tätigkeitsbereiche dieser Reformbewegungen treten in den Vordergrund:

1. Erziehung und Schulwesen,
2. Soziale und karitative Tätigkeit,
3. Missionstätigkeit in den Theravada-Ländern sowie in Europa und Nordamerika,
4. Oekumenische Bewegung.

---

⁴⁸ Tamże s. 71.